

УДК: 343.225:159.973 (477)

ЛЕНЬ В.В.
в.о. начальника кафедри
кримінального права та
кримінології ЗЮІ МВС України

КУЛІЙ О.С.
курсант IV курсу
ЗЮІ МВС України

Порівняльно-правовий аналіз інституту обмеженої осудності за КК України та кримінальними законами деяких країн світу

Проблема кримінальної відповідальності й покарання злочинців в психогенетичному аналізі та психофізіологічному особливостями, що не вилучають осудності або що це межовий стан між осудністю та неосудністю, залишається гостро дискусійною у світовій юридичній і медичній літературі й на сьогодні.

Серед осіб, визнаних осудними, зустрічаються особи, які мають явні відхилення у психічній сфері. Серед подібних дефектів психіки можна назвати психопатії різноманітного ступеня, слабодумство у ступені дебільності, хронічний алкоголізм. Особи, які мають явні дефекти психіки, здатні керувати своїми діями, тому вони відповідають очікуванню осудності. Однак, здатність усвідомлювати характер своїх дій та їх соціальне значення, а також керувати ними у цих осіб зменшені, обмежені, а волевільні якості послаблені.

Ці психічні розлади можуть остаточно впливати на поведінку таких осіб. Так, професор кримінального права М.І. Ковальов та психіатр В.М. Алмазов писали: "У деяких випадках психічні захворювання, опіофренія чи інші психічні захворювання стан, зокрема, психопатія, хоча і не свідчать про повну неосудність суб'єкта, але відіграють значущу роль в етіології злочинної поведінки. Наприклад, при опіофренії суб'єкт злочинну може не в повній мірі контролювати свою поведінку" [1].

При кримінально-правовій оцінці дій осіб з подібними відхиленнями у психічній сфері в цілому було б не справедливо підходити однаково до них та до осіб зі здоровим психікою. Отже, в юридичній та медичній літературі висловлюється судження, що окрім того, що діяння може бути вчинено особою в стані осудності чи неосудності, між двома вказаними станами не виключено існування чогось середнього, обмеженого особливими психічними станами людини. Подібний стан в юридичній та психіатричній доктрині отримав такі назви: "обмежена", "зменшена", "степільна", "погранична" осудність.

Питання про обмежену осудність до різного вживувались в кримінальному законодавстві Європейських країн у минулому столітті, тому слово окремих передумови визначення даного поняття у світі, розглянемо в певній мірі й історичний аспект цієї проблеми.

Не було єдиної думки про обмежену осудність серед різних шкільно-кримінального права, існує велика розбіжність серед їх представників з приводу ознак та практичного використання категорії обмеженої осудності у боротьбі зі злочинністю.

До країн, законодавчі акти яких передбачили можливість пом'якшення покарання у випадках вчинення delictu під впливом психічних аномалій, можна віднести Італію (VI ст. н. е.), Китай (VI ст. н. е.).

Першими про обмежену осудність згадує кримінальний кодекс Германського держав: Вюртемберзький 1840 р., Гессенський 1841 р., Баденський 1845 р. та інші [2]. У числі фактів, які її зумовлюють, називалися слабодумство, стійкісся, несприятлива та розбещувача обстановка в дитинстві. У всіх випадках, передбачалося зменшення покарання.

Російському кримінальному законодавству термін "обмежена осудність" відомий не од. Проте в ньому можна знайти посилання на психічні аномалії, які були приводом для пом'якшення відповідальності.

У кримінальному законодавстві Швеції 1864 р., Данії 1866 р., Фінляндії 1880 р. визначені зменшеної осудності знездваченого також було підставою для пом'якшення покарання [3].

Отже, ми бачимо, що передумови законодавчого закріплення такого певного стану як "обмежена осудність" зароджувались ще майже два століття тому.

Розглядаючи проблему "обмеженої осудності" в нинішній кримінальному права України, порівнюючи з деякими новітніми державами, зауважимо, що на теренах СРСР з 20-х років ХХ століття почався новий виток розвитку інституту обмеженої осудності. Веніславський-принципово-дослідник установ соціальної та судової психіатрії разом з членами правління почали проводити дослідження цієї проблеми, надавали певні висновки, які відбивали реальну сутність цього стану.

Поняття чинного кримінального законодавства України відносно осудності відрізняється від Кримінального кодексу (далі - КК) України 1960 р., в якому давалося лише поняття неосудності особи, а поняття осудності вивільню з нього. В новому КК широким введенням окремих статей з визначенням зайшло своє законодавче втілення поняття осудності особи, в них же містилися поняття неосудності, а також окремо норма про обмежену осудність.

Сучасний стан злочинності в Україні, підтверджує, що вчинення злочину в стані, коли особа не здатна в повній мірі усвідомлювати свої дії великим поширенням. Український законодавець (і його підприємець певне коло науковців-криміні) не тільки фактично, але й юридично його визнає.

Подібний стан не виключає осудності, але й не брати його до уваги не можна. Обмежена осудність особи за новим законодавством враховується при призначенні покарання та може бути підставою для застосування примусових заходів медичного характеру.

Утім, ідеями досить суперечливий: адже, з одного боку, він є проявом сучасних принципів гуманізму та справ єдине ост, привертати до уваги максимальне врахування індивідуальних особливостей певного стану осіб, які вчинили злочин, а з іншого - це може призвести до великої кількості маніпуляцій з метою протравування правди.

Існують і інші аргументи недієвості законодавчого закріплення обмеженої осудності у КК України 2001 року, зокрема:

- необхідність проведення практично по кожній кримінальній справі судово-психіатричної експертизи;
- відсутність визначених, об'єктивних критеріїв для діагностики певної частини психічних захворювань, а відповідно відсутність чітких об'єктивних критеріїв для визначення осудності і обмеженої осудності особи під час вчинення злочину;
- неоднозначність діагнозу в залежності від школи, уявленень лікарів-психіатра, його кваліфікації, особистого досвіду;
- відсутність чіткої моделі обмеженої осудності, науково обґрунтованої теорії цього стану;
- обмежена осудність не є стабільним клінічним межовим станом між осудністю та неосудністю [4].

Ось і професор М.І. Коржанський не зустрічає підтримки цієї інституції, аргументуючи це тим, що якщо у особи є здатність усвідомлювати характер вчинюваних дій, то вона осудна, винна, бо вона непоглиблена. Якщо ж особа такої здатності не має, то вона неосудна. Тобто осудність як вагітність - або є, або немає [5].

Цікавим є досвід іншої держави щодо вирішення проблеми пограничного стану психіки людини - "обмеженої осудності".

Як в інших країнах кваліфікують хворобливий розлад психіки людини, який "не досягає" до неосудності і в одночас є відхищенням від норми?

Цікаво, на нашу погляд, глянути до вирішення даної проблеми законодавство Російської Федерації. В ній саму КК Росії термін "обмежена осудність" не використовується. Проте нова норма стосовно вживання психічного стану осудної особи, по суду, вирішує питання саме про обмежену осудність.

У ст. 22 КК Росії стверджується принципове положення, що особа, яка в момент вчинення злочину внаслідок психічного розладу не здатна була в повній мірі усвідомлювати фактичний характер і суттєвну небезпеку своїх дій (бездіяльності) або керувати ними, підлягає кримінальній відповідальності [6].

Тільки неосудність є обов'язковою, яка повністю виключає відповідальність. Однак, розписавши законодавець зазначає, що суд повинен враховувати особливий психічний стан особи в момент вчинення злочину що може виступати підставою для пом'якшення покарання. При цьому суд повинен враховувати характер та ступінь суттєвої небезпеки злочину, ступінь психічного розладу особи та всі інші обставини справи. В цих випадках суд може разом з покаранням, а також у випадках звільнення від покарання призначити примусові заходи медичного характеру КК Росії (ч. 2 ст. 99 КК) виключає призначення обмежено осудним особам примусових заходів медичного характеру у випадку остаточної до повсякденного закладу з різницею типами нагляду, коли покарання пов'язано з позбавленням волі, на відміну від КК України, який не виключає. Ось така позиція російського закону з приводу обмеженої осудності, фактично визнавши такий стан і закритиши його вважено в КК Російської Федерації.

Стаття про обмежену осудність насправді і КК РФ (§ 21 "Зменшена осудність"), який передбачає пом'якшення в відповідальності особам, у яких внаслідок психічного розладу "спроможність усвідомлювати протиправність діяння або діяти у відповідності з цим була суттєво зменшена при вчиненні діяння" [7].

Отже, у законодавстві Німеччини інститут обмеженої осудності знайшов юридичне закріплення шляхом створення спеціальної норми, яке регулює дане питання.

Окрему статтю про обмежену осудність вніс у себе КК Латвійської республіки (ст. 14), в якій зазначається, що якщо особа в момент вчинення злочину внаслідок психічного розладу або розумової відсталості не спроможна в повній мірі розуміти та керувати своїми діями, тобто знаходилась у стані обмеженої осудності, то в залежності від конкретних обставин діяння, суд може пом'якшити призначене покарання або зовсім звільнити від покарання [8]. Як ми бачимо на ввідміну в КК України стан обмеженої осудності може не лише враховуватись судом при призначенні покарання, а й бути підставою для звільнення від кримінальної відповідальності. За КК Латвії до особи, визнаної обмежено осудною, суд застосовує примусові заходи медичного характеру а за українським законодавством такі заходи можуть застосовуватись, але не обов'язково. І на нашу думку це є правдивим, бо не в усіх випадках це є доцільним та необхідним.

Схожово на латвійську є позиція Литовської Республіки, у КК якої поряд з неосудністю дано поняття та визначені наслідки вчинення злочину особою визнаною обмежено осудною.

Такі особи можуть бути покарані більш м'якою мірою, або зовсім звільнені від кримінальної відповідальності з застосуванням до них примусових заходів медичного характеру. А відмінність є те, що названі наслідки настають лише у випадках вчинення кримінальних проступків, злочинів невеликої тяжкості та менш тяжких злочинів, у разі вчинення тяжких або особливо тяжких злочинів, може бути призначено більш м'яке покарання. В даному випадку правова і наслідки вчинення злочину в стані обмеженої осудності залежать від ступеня тяжкості злочинного злочину [9].

Законодавство Азербайджанської Республіки, як і Росії також фактично визнало обмежену осудність, і вважено в зобразити даній інститут. КК цієї країни містить у статті 22, яка має назву "Кримінальна відповідальність осіб з психічними розладами, які не виключають осудності" [10]. Зміст даної статті тож саме змістові ст. 22 КК Росії. Визначені особи підлягають кримінальній відповідальності, а стан, передбачений у статті враховується судом при призначенні покарання та може бути підставою для призначення примусових заходів медичного характеру.

Закріплює термін "обмежена осудність" і КК Польщі, у якому передбачається стан, що може надзвичайно пом'якшити покарання. У § 2 ст. 31 КК Польщі зазначено: "Якщо в момент вчинення злочину здатність розуміти значення дій та керувати поведінкою в законній мірі обмежена, то суд може застосувати надзвичайно пом'якшення покарання [11].

"Особа, яка в момент вчинення діяння була піддана якимось психічному чи нервово-психічному розладу який знизив її здатність усвідомлювати чи зважати її здатності контролювати свої дії підлягає кримінальній відповідальності; однак суд враховує дану обставину при визначенні покарання та встановлення режиму його відбування" - таке формулювання ч. 2 ст. 121-1 КК Франції, яка також використовує інститут обмеженої осудності, при цьому не використовує самого терміну "обмежена осудність" у статті свого КК.

Отже, ми корисно опитували дорвід окремих іноземних держав стосовно законодавчого закріплення в кримінальних законах норм, які передбачають наслідки вчинення злочину особою у стані зменшеного усвідомлення або у стані, який перебуває між осудністю та неосудністю та отримав назву "обмежена осудність". Як бачимо, не лише українське а і зарубіжні законодавства о деяких країнах, зокрема, розглянувши нами знає поняття "обмежена осудність", і хоча не всі країни вживають подібний термін, проте враховують психічний стан осудної особи і фактично вирішують питання саме про обмежену осудність.

На нашу думку за КК України визнання обмеженої осудності є не вдалим, вона є сфальшованим, у порівнянні з іноземними державами, який в більшості також призначення розпачивається і визнання.

Разом з тим, слід зауважити, що й на сьогодні саме існування такого стану як обмежена осудність, його "визнання" є дискусійним і спірним.

Важливим аспектом в проблемі обмеженої осудності є питання про застосування до особи визнаною такою кримінального покарання та примусових заходів медичного характеру. Законодавці Російської Федерації прагнули в напрямі встановлення можливості призначення таким особам разом з покаранням примусових заходів медичного характеру. Примусового лікування у випадку примусового амбулаторного спостереження і лікування у психіатра (ст. 99 КК РФ).

За КК України сама суть обмеженої осудності, на наш погляд, повинна полягати не в тому, щоб обов'язково пом'якшити кримінальне покарання осіб з дефектами психики, як це визначається в КК Німеччини, Латвії, Польщі. Ця можливість надає судам, які враховують особливості злочинця, суттєву небезпеку злочинну, обставини справи можуть призначити суб'єктові, що визнаний обмежено осудним покарання на межі певної межі або перейти до іншого, більш м'якого виду покарання, ніж це передбачено санкцією.

До того ж обмежена осудність як мінімум не повинна виключати кримінальну відповідальність і покарання, як у КК Латвії та Литви.

Література:

1. Коментарі до КК Російської Федерації / Під общ. ред. доц. Ю. В. Зайцева. - М.: Проспект, 2003. - С. 183.
2. Прокопів І. М. Визнання в стані обмеженої осудності // Вісник Луганського інституту юридичних наук. - 2000. - № 1. - С. 93-104.
3. Ашотян Ю. М., Березин С. В. Преступность и наказания. - М., 1987. - С. 124.
4. Лазар В. В. Кримінально-правові проблеми визнання осудності злочинця. Автореф. дис. канд. юрид. наук. - Харків, 2003. - С. 8.
5. Корчак-Оганніс М. И. Уголовное право Украины. Часть первая. Курс лекций. - К.: Науковий думка та Українська юридична група, 1994. - С. 183.
6. Коментарі до КК Російської Федерації / Під ред. Н. Ф. Буцалупова. - М.: Зерцало, 1998. - С. 98.
7. Уголовное законодательство зарубежных стран (Англия, США, Франция, Германия, Япония). Сборник законодательных материалов / Под ред. И. Д. Козлова. - М.: Издательство "Зерцало", 1999. - С. 254.
8. Уголовный кодекс Латвийской Республики - СПб.: Издательство "Юридический центр Пресс", 2001. - С. 34.
9. Новое уголовное законодательство стран СНГ и Балтии. Сборник научных статей по результатам конференции. Под редакцией профессора Н. Ф. Буцалупова. - М.: Лазар, 2002. - С. 193.
10. Уголовный кодекс Азербайджанской Республики - СПб.: Издательство "Юридический центр Пресс", 2001. - С. 31.
11. Уголовный кодекс Республики Польша. - СПб.: Издательство "Юридический центр Пресс", 2001. - С. 38.
12. Уголовный кодекс Франции - СПб.: Издательство "Юридический центр Пресс", 2002. - С. 79 - 80.